

UDK 929Moscatello, N.
322(497.1)“1922/1946”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. listopada 2015.
Prihvaćeno za objavljivanje: 8. veljače 2016.

NIKOLA MOSCATELLO U VRTLOGU CRKVENO-DRŽAVNIH SPOROVA I NOVIH IDEOLOGIJA USTAŠTVA I KOMUNIZMA (1922. – 1946.)*

Stipe KLJAJIĆ, Zagreb

Nikola Moscatello bio je crkveni savjetnik Jugoslavenskog kraljevskog poslanstva pri Sve-toj Stolici od 1922. godine do kraja Drugoga svjetskog rata. Iznimno kratak period proveo je nakon rata na istoj službi u poslanstvu nove Demokratske Federativne Jugoslavije, ali je zbog suprotstavljanja komunističkoj politici protiv Crkve ubrzo odstupio. Imao je zapaženu ulogu u tom turbulentnom razdoblju hrvatske crkvene i nacionalne povijesti. Sudjelovao je u rješavanju sporova oko upravljanja Zavodom sv. Jeronima s talijanskim vlastima, a onda i s jugoslavenskim poslanikom Josipom Smodlakom. Također je bio sudionik konkordatskih pregovora između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije i izrade njegove konačne verzije, koja je neslavno odbačena 1937. godine zbog prijetnje sukobima na beogradskim ulicama. Poslije travnja 1941. godine ostao je lojalan jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu. Kao oštar kritičar ustaša, četnika i komunista, zagovarao je antikomunističku i federalističku Jugosla-viju, čime je najbliže naginjao programu HSS-a u pogledu razrješavanja hrvatske nacionalne drame u Drugome svjetskom ratu.

KLJUČNE RIJEČI: *Nikola Moscatello, Jugoslavensko kraljevsko poslanstvo, Zavod sv. Jero-nima, konkordat, ustaštvo, komunizam.*

Uvod

Članak je nastao kao popratni tekst izdanju memoara i drugih izvornih dokumenata koji se bave životom i djelom Nikole Moscatella (1885. – 1961.). Navedena građa o Moscatello-vu životnom opusu objavljena je u Rimu kolovoza 2014. godine u suizdanju Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima i Crkve u svijetu kao trinaesti broj edicije *Collectanea*

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma* (IP-11-2013-3481).

Croatico-Hieronymiana de Urbe. Prvi se dio objavljene građe tiče Moscatellovih memoara, kojima je nadjenulo ime »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«.¹ Materijal za ovu studiju uglavnom je temeljen na Moscatellovim memoarima i drugim dokumentima iz njegova osobnog arhiva, građi fonda kraljevskog poslanstva u Vatikanu iz beogradskog Arhiva Jugoslavije, brošurama i periodici, te na drugoj za ovu temu relevantnoj literaturi. Moscatello je napisao spomenute memoare o svojoj službi savjetnika jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj Stolici u Rimu 1959. godine. Memoarsko je djelo posvetio, kako je izričito naveo, »katoličkim svećeničkim kandidatima Jugoslavije mladica Kristovim u progonstvu«, koje su u budućnosti čekala najteža iskušenja pod komunističkim režimom u Hrvatskoj i Jugoslaviji.² Na to su ga potaknule vijesti koje su 50-ih dopirale do Rima o teškom položaju Crkve.

Objava memoara i drugih dokumenata iz Moscatellova osobnog arhiva korak su prema boljem rasvjetljavanju životnog opusa toga hrvatskog svećenika, intelektualca i diplomata. Oni svakako imaju važnost za upoznavanje hrvatske crkvene i političke povijesti 20. stoljeća zato jer predstavljaju jedan od vrlo zanimljivih i značajnih izvora za historiografiju koja se bavi odnosima Crkve i države u prošlom stoljeću. Moscatello je također otvarao pregršt različitih tema o odnosu vjere i politike u tome razdoblju. Naime, osim položajem Katoličke crkve u Kraljevini Jugoslavije i njezinim odnosima sa Srpskom pravoslavnom crkvom, Moscatello se bavio i pitanjima odnosa hrvatskog katolicizma prema hrvatskom nacionalnom pitanju i jugoslavenskom državnom projektu. Doticao se i novih fenomena hrvatske povijesti – ustaštva i komunizma, koji su nakon 1941. godine zaigrali vodeće uloge na duhovnom horizontu hrvatskog naroda. O svemu tome donio je razmišljanja i kritičke prosudbe, zbog čega memoari i dokumenti nisu samo izvor za političku, crkvenu i diplomatsku nego i za intelektualnu povijest hrvatskog 20. stoljeća. Drugim riječima, Moscatello se u iznošenju sjećanja nije bavio pukim nabranjem političkih i diplomatskih događanja tijekom službe savjetnika jugoslavenskog poslanstva, nego je iznio brojna razmišljanja o vremenu u kojem je živio i djelovao. Tako je ponudio svoja razmišljanja i stajališta o uzrocima rušenja konkordata 1937. godine, o razlozima neprijateljstva Srpske pravoslavne crkve prema Katoličkoj crkvi, o tome zašto se ideja hrvatske nacionalne neovisnosti našla u taboru pobijedenih 1945. godine, te kako se obrazovala i religijski formirala politička i diplomatska elita koja je vladala Kraljevinom Jugoslavijom.

Prije nego se zađe dublje u teme Moscatellova memoarskog pisanja, potrebno je iznijeti najosnovnije biografske podatke.³ Nikola Moscatello rodio se 7. lipnja 1885. godine u

¹ Riječ je o memoarskoj građi koja može biti interesantna ne samo profesionalcima od zanata nego svakome tko se želi pobliže upoznati s političkim i crkvenim prilikama prve polovice 20. stoljeća. Inače, kopije memoara su pohranjeni u Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu (*Pontificio Collegio Croato di San Girolamo*), u osobnom fondu Nikole Moscatella, a cjelokupni osobni arhiv Moscatello je prije smrti dao u ostavštinu pok. Fabijanu Veraji, dok je osobnu biblioteku darovao Zavodu. Veraja navodi da su ga on osobno i drugi pojedinci, biskupi i svećenici, kao primjerice zadarski svećenik Rober Dominis, nagovarali da napiše memoare o svojoj diplomatskoj službi. Nikola MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, »Uspomene« u *svjetlu dokumenata – doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.-1946.)*, Fabijan VERAJA – Stipe KLJAIĆ (ur.), Rim, 2014., str. 19–215.

² *Isto*, str. 20.

³ Ratko PERIĆ, »Bilješka o piscu«, Osobni fond Nikole Moscatella, kut. 2., Arhiv Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima. Ta Perićeva bilješka stoji priložena uz Moscatellova sjećanja.

mjestu Dol na otoku Hvaru u obitelji Jurja i Vinke rođ. Šoljan kao najstariji od petorice njihovih sinova.⁴ Poslije završene Nadbiskupske klasične gimnazije u Splitu, studirao je teološke studije u Zadru (1903. – 1907.). Dana 1. rujna 1907. zaređen je za svećenika hvarske biskupije u hvarskoj katedrali. Bio je jedan od prvih studenata svećenika pitomaca koji je boravio u Zavodu sv. Jeronima, nakon što ga je papa Leon XIII. apostolskim breveom *Slavorum gentem* iz 1901. godine proglasio kleričkom ustanovom. U Zavodu je živio od ljeta 1910. do proljeća 1911., a u srpnju 1910. godine stekao je i doktorat teologije na rimskom sveučilištu Sv. Appolinara. U proljeće 1911. godine vratio se u Dalmaciju, gdje je 21. travnja 1911. imenovan duhovnikom zadarskog Centralnog sjemeništa. Kasnije je od akademske godine 1917./1918. bio profesor na katedri crkvenog prava i povijesti na zadarskom Centralnom bogoslovnom zavodu. U svibnju 1918. godine dalmatinski su ga biskupi predložili za redovitog profesora, no talijanske su okupacijske vlasti početkom 1919. godine odbile njegovo akademsko napredovanje, jer da je Moscatello *acerrimo nemico* nove talijanske vlasti. Nakon što je Zadar pripao Kraljevini Italiji Rapallskim ugovorom u studenome 1920. godine, Moscatello ga napušta ljeti 1921. godine i vraća se u rodni Dol.⁵ Ujesen iste godine predavao je povijest na šibenskoj gimnaziji, čekajući otvaranje Bogoslovnog zavoda, koji se po pripojenju Zadra Italiji trebao prebaciti u Split.⁶

Nakon što je Sveta Stolica 6. studenoga 1919. godine priznala mladu južnoslavensku državu, počele su pripreme za otvaranje poslanstva pri Svetoj Stolici. Za vrijeme boravka u Šibeniku zatekao ga je u jesen 1921. godine poziv iz beogradskog Ministarstva vanjskih poslova da bude crkveni savjetnik jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj Stolici.⁷ Početkom 1922. godine došao je u Rim i službeno preuzeo funkciju crkvenog savjetnika u jugoslavenskom poslanstvu. Tu je dužnost obavljao sve do 1946. godine, kada su ga komunističke vlasti prisilno umirovile zbog njegova neslaganja s novim jugoslavenskim režimom. Moscatello je imenovan 21. veljače 1932. tajnim komornikom pape Pija XI. (*Cameriere segreto*), a 7. srpnja 1939. godine apostolskim protonotarom. Odigrao je odlučujuću ulogu u priznanju hrvatskog nacionalnog karaktera Zavoda sv. Jeronima od strane Kraljevine Italije kod sklapanja Rimskog ugovora. Ugovora koji su predsjednik vlade Kraljevine SHS Nikola Pašić i ministar vanjskih poslova Momčilo Ninčić potpisali s talijanskim predsjednikom vlade Benitom Mussolinijem. Za vrijeme pregovora između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije uspio je ishoditi da se u aneks Rimskog ugovora (*Trattato di Roma*) potpisanog 27. siječnja 1924. godine unese i izjava o Zavodu sv. Jeronima, kojem je talijanska strana priznala njegov nacionalni i crkveni karakter. Godine 1933. kralj Aleksandar ga je opunomoćio za tajnog pregovarača i to bez znanja ministra vanjskih poslova Jevtića i poslanika Simića te biskupa Jugoslavije da stupi u tajne pregovore s kardinalom

⁴ Prezime Moscatello bi moglo navesti na krivi put talijanskog podrijetla, međutim Moscatello je istraživao svoje obiteljsko stablo i ustvrdio da su se njegovi preci prezivali Vranjicani, odvjetci srednjovjekovnoga hrvatskog plemstva. Usp. N. MOSCATELLO, »Uspomene« u svjetlu dokumenata, str. 6.

⁵ Ugovorom u Rapallu 12. studenoga 1920. godine između Kraljevstva SHS i Kraljevine Italije, Italiji su pripali Gorica, Gradiška, Zadar, Istra, Lošinj, Cres, Palagruža, Lastovo i Sušac. Na osnovi njega stvorena je Slobodna Država Rijeka (*Stato Libero di Fiume*), koja će 1924. godine rimskim ugovorom biti priključena Italiji.

⁶ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 7.

⁷ *Isto*, 25–26.

državnim tajnikom Eugenijem Pacellijem poradi sastavljanja teksta konkordata.⁸ Tako da su Moscatello i tadašnji državni tajnik (budući papa Pio XII.) formalni autori konkordata, koji je 23. srpnja 1937. godine prošao glasovanje u beogradskoj Narodnoj skupštini, ali zbog političke krize koju je izazvao te godine nikad nije prošao ratifikaciju.⁹ U vrijeme Drugoga svjetskog rata od kraja 1942. godine obavljao je funkciju otpravnik poslova jugoslavenskog poslanstva. Nakon što je napustio jugoslavensko poslanstvo 1946. godine, od 1948. bio je savjetnik Kongregacije za Istočne crkve. Umro je 13. srpnja 1961. godine u Rimu, a pokopan je u grobnici Zavoda sv. Jeronima na rimskom groblju Campo Verano.

Moscatellovo međuraće u znaku sporova oko Zavoda sv. Jeronima i konkordata (1922. – 1941.)

Pred Prvi svjetski rat i tijekom njega Moscatello je pokazivao naklonost za političke krugove okupljene oko Trumbića i Supila, koji su rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja vidjeli u stvaranju južnoslavenske države. Moscatello je bio po tome pripadnik onog dijela katoličkoga klera koji se jugoslavenski osjećao, pa je pozdravio stvarnost versajske Europe i prvu državu Južnih Slavena. Otuda i interes nove države da ga primi u službu. K tome je Moscatello kao dobar poznavatelj crkvene povijesti i kanonskog prava a dobro je poznao funkcioniranje rimske kurije i diplomaciju Svete Stolice. Ubrzo nakon što je Sveta Stolica priznala novu jugoslavensku državu, u javnosti su krenule špekulacije o mogućnostima vrlo skorog potpisivanja konkordata. U tom pogledu, izbile su rasprave. Pisac i povjesničar Lujo Vojnović uključio se u polemiku s političarem iz Demokratske stranke Jurjom Demetrovićem i drugima koji su se protivili konkordatu sa Svetom Stolicom. U tu svrhu objavio je brošuru, u kojoj je branio konkordat, jer da bi se njime dodatno učvrstilo »jugoslavenstvo«.¹⁰

U vezi s tim je i Moscatello iz Zadra 8. veljače 1920. godine ministru vanjskih poslova Kraljevstva SHS Anti Trumbiću uputio pismo prožeto simpatijom za novouspostavljenu jugoslavensku državu. Kao ministru vanjskih poslova i zastupniku državne vlasti predložio mu je davanje stanovitih koncesija Crkvi kako bi se katoličko svećenstvo pridobilo za novi režim, a od Svete Stolice, sumnjičave prema mogućnosti opstanka mlade jugoslavenske države dobila prijeko potrebna podrška u međunarodnoj politici. Zahtijevao je uređenje materijalnih prilika katoličkog svećenstva u novoj državi, i to u onim njenim dijelovima koji su prije bili u sastavu Austro-Ugarske Monarhije (Slovenija, Dalmacija, Banska Hrvatska, Slavonija, Vojvodina, Bosna i Hercegovina). Tako bi ih se pridobilo za novu državu, a preko njih i šire slojeve naroda. Moscatello je iznio prijedlog da se crkveni studiji u novoj jugoslavenskoj državi okupe u tri središta, pa bi u Ljubljani bio teološki zavod kojem bi gravitirali slovenski krajevi. U Zagrebu bi bio onaj koji bi obuhvatio

⁸ O toj Moscatellovoj ulozi u pregovorima je podrobnije pisao slovenski povjesničar mlade generacije, koji je inače doktorirao na odnosima Crkve i Kraljevine Jugoslavije. Usp. Gašper MITHANS, »Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata«, *Acta Histriae*, god. 21, br. 4., 2013., str. 809–824.

⁹ Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva, Stepinac i Pavelić*, Zagreb, 1997., str. 85.–121. Mužić donosi cjelokupni prijevod sadržaja konkordata s komentarima ispod teksta, dok se original na francuskom jeziku nalazi u prilogima pod naslovom *Concordat entre le Saint-Siege et le Royaume de Yougoslavie*, str. 207–217.

¹⁰ Lujo VOJNOVIĆ, *Konkordat sa Svetom Stolicom i naše nacionalno pitanje*, Zagreb, 1923., str. 6.

područje nekadašnje Banske Hrvatske, a u Zadru onaj za Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, sjevernu Albaniju i Crnu Goru. Zavod sv. Jeronima trebao je primiti »jugoslavensku braću Slovence«, zbog čega bi ga trebalo preimenovati u »Jugoslavenski narodni kolegij«. Moscatello je posebno isticao hitnost novog crkvenog preuređenja koje bi se imalo uskladiti s novonastalim granicama. Tako je tražio da se hrvatski i slovenski krajevi oslobode podložnosti inozemnim biskupijama, kako bi došli pod jurisdikciju jugoslavenskih dijeceza. Upozoravao je Trumbića na držanje Svete Stolice, koja još nije posve sigurna u to kako će se situacija u jugoslavenskom konglomeratu narodâ i vjerâ dalje razvijati. Stoga Moscatello traži da država ni u kom slučaju ne da podršku reformnom pokretu¹¹ i uvođenju glagoljice jer je rimska kurija tradicionalno nesklona takvim radikalnim zaokretima. Zbog toga je upozoravao Trumbića na potrebu napuštanja takvog smjera državne politike, jer bi u slučaju nepovjerenja Svete Stolice prema mladoj državi bitno bio otežan njen međunarodni položaj.¹²

Osim službe na poslanstvu pri Svetoj Stolicu, Moscatellovo ime spominjalo se i u kontekstu imenovanja novih biskupa. U tom je razdoblju jugoslavenska vlada preko svog poslanika pri Svetoj Stolicu Luje Bakotića predlagala Svetoj Stolicu trojicu kandidata za biskupe u Šibeniku i na Krku. Među njima su uz Moscatella kandidati bili i Nikola Tabulov-Truta i Ante Katalinić, svećenici jugoslavenske političke agende odani novoj državi. Kao politički pravovjerni trebali su preuzeti biskupske službe u Šibeniku i Krku, ali je to odbačeno po nalogu Borgongini-Duce i kardinala državnog tajnika Pietra Gasparrija. Oni nisu htjeli prihvatiti imenovanja biskupa bez prethodnog savjetovanja s dalmatinskim biskupima. Na kraju je bilo odlučujuće mišljenje zadarskog nadbiskupa Pulišića prilikom imenovanja Jeronima Milete za šibenskog biskupa.¹³ Moscatello tako nije zasjeo na biskupsku stolicu u Šibeniku, ali ni i na Krku, što je njegovu sudbinu nepovratno usmjerilo prema Rimu.

Godinu dana nakon Moscatellova pisma Trumbiću se u jesen 1921. godine, dok je predavao na šibenskoj gimnaziji, dobio poziv beogradskog Ministarstva vanjskih poslova. Moscatello je prihvativši poziv postao crkveni savjetnik Jugoslavenskog kraljevskog poslanstva (*Conseiller ecclésiastique*) pri Svetoj Stolicu te početkom 1922. godine došao u Rim.¹⁴ Kratko vrijeme po dolasku, Moscatello je iskoristio vrijeme kada još nije bio zauzet poslovima oko poslanstva da završi tečaj paleografije u Vatikanskoj biblioteci.¹⁵ Premda je vjerovao da bi u slobodno vrijeme mogao ostati u svijetu povijesne znanosti i istraživačkog rada, izrazito teška situacija oko pregovora za potpisivanje konkordata između Kraljevine

¹¹ Reformni je pokret došao pod udar III. biskupske konferencije biskupa Kraljevstva SHS, koja je održana u travnju 1920. godine u Zagrebu. Taj reformni pokret svećenika liberalnog nadahnuća iznio je zahtjeve koju je u ime reformnog svećenstva zagrebačke dijeceze nadbiskupu Baueru predao župnik Zagorac. O idejnim polazištima i zahtjevu župnika Zagorca vidi više: Zlatko MATIJEVIĆ, »Otpali ili odbačeni anđeli – nastanak Hrvatske starokatoličke crkve«, *Hrvatska revija*, god. 1, br. 2. 2001., str. 64-73.

¹² I. MUŽIĆ, *Katolička Crkva, Stepinac i Pavelić*, str. 48-49.

¹³ Massimiliano VALENTE, *Diplomazia pontificia e Regno dei serbi, croati e sloveni (1918-1929)*, Split, 2012., str. 131.

¹⁴ Moscatello je svoju diplomatsku službu počeo obnašati službeno od 16. veljače 1922. godine kao crkveni savjetnik (*Conseiller ecclésiastique*) Jugoslavenskog kraljevskog poslanstva. Arhiv Jugoslavije (Beograd), »Izvještaj Ministarstva inostranih dela povodom imenovanja Nikole Moscatella«, fasc. 2., fond 372., br. 152. Dok je imenovanje na tu službu u vatikanskom poslanstvu doneseno ukazom Ministarstva inostranih dela Kraljevine SHS od 31. prosinca 1921. Arhiv Jugoslavije (Beograd), »Niko Moscatello«, fasc. 2, fond 372, br. 27.

¹⁵ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 30.

Jugoslavije i Svete Stolice u tome ga je posve omela. Od svog ordinarija hvarskog biskupa Luke Papafave dobio je dozvolu za vatikansku službu i preporuku kod kardinala državnog tajnika Pietra Gasparrija, kao osoba visokih moralnih i intelektualnih osobina.¹⁶ Sličan opis Moscatellova karaktera dao je i čovjek izvan crkvenih struktura, antiklerikal i jugoslaven-ski nacionalist, Milan Marjanović. Tvrdio je da je »on bio čovjek meka srca i lako se zano-sio, a jednako lako radio u ganuću do suza, široke naobrazbe, mnogo načitan, religiozan, dabome ali malo crkven, nipošto klerikaln, naročito ne u političkom smislu«¹⁷.

Upravo u godini Moscatellova dolaska u Rim na poslanstvo odvijaju se fašističko-ko-munističke borbe za prevlast po Italiji. Moscatellu, dalmatinskom Hrvat, posebno su bili antipatični fašizam i njegov talijanski nacionalizam koji je svojim teritorijalnim stre-mljenjima ugrožavao hrvatsku obalu Jadrana. U tome Moscatello nije iznimka, gledajući opredjeljenja ostalih političkih i crkvenih čimbenika Dalmacije toga vremena. Te je svoje stavove predočio u memoarima u kojima je na emotivan način doživio napuštanje Zadra, grada koji je obilježio početak njegove profesorske karijere, naprasno prekinute talijan-skom okupacijom. Držao je da je pripadanje toga dalmatinskoga grada Italiji u međuraću sasvim protiv povijesne tradicije i geografske logike, te da je nekadašnji glavni dalmatin-ski grad bez svoga prirodnog zaleđa prepušten stagnaciji.¹⁸

Kada je riječ o konkordatu, može se slobodno govoriti o jugoslavenskom *kulturkampfu*, jako sličnom njemačkom slučaju iz druge polovice 19. stoljeća kada su se država i Crkva konfrontirale oko mjesta i uloge Crkve u novoj njemačkoj nacionalnoj državi.¹⁹ Uz hrvatsko nacionalno pitanje, to drugo veliko političko pitanje koje je potresalo prvom Jugoslavijom, uređenje je odnosa s Katoličkom crkvom. Moscatellova sjećanja velikim se dijelom dotiču tog pitanja budući da je sam odigrao važnu ulogu u pregovorima oko konkordata i sastavljanja samoga njegova teksta. Njegovo donošenje bilo je nužno u me-đuratnoj Jugoslaviji u kojoj je bilo nekoliko različitih pravnih uređenja s obzirom na odnos Crkve i države. To je imalo za posljedicu nepostojanje jedinstvenoga pravnog položaja katoličke zajednice u novim političkim okolnostima, zbog čega je sklapanje konkordata bilo nužno radi pravnog unificiranja tog položaja. Austrijski konkordat koji su sklopili 1855. godine car Franjo Josip i papa Pio IX. vrijedio je u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji do sloma Monarhije.²⁰ Taj je konkordat doživio promjene u Cislajtaciji, austrijskom dijelu Monarhije, mijenjanjem nekih klauzula konkordata i donošenjem niza zakonskih odreda-ba kojim je proglašena jednakost građana bez obzira na vjeru. Donošenjem zakona od 25. svibnja 1868. godine građanski sudovi postali su mjerodavni za bračne sporove. Proglá-

¹⁶ M. VALENTE, *Diplomazia pontificia e regno dei serbi, croati e sloveni (1918-1929)*, str. 155. Biskup Papa-fava je u vezi s tim uputio pismo kardinalu Gasparriju s Hvara 22. kolovoza 1922. godine.

¹⁷ Ljubo BOBAN, »Milan Marjanović«, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade*, Zagreb, 1985, str. 407–408.

¹⁸ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 23.–24.

¹⁹ *Kulturkampf* (hrv. kulturna borba) žestoka borba od 1871. do 1887. godine između nove njemačke države i Katoličke crkve, kojom je država htjela podvrgnuti Crkvu svojoj kontroli. Pojam je prvi 1873. godine upo-trijebio za te događaje njemački političar i znanstvenik Rudolf Virchow. Usp. <http://www.britannica.com/event/Kulturkampf>.

²⁰ Premda je izjavom pape Benedikta XV. od 23. studenog 1921. konkordat sklopljen s Austrijom 1855. ukinut, jer nema više drugog suparnika, većina pravnih stručnjaka u Hrvatskoj smatrala je da on i dalje vrijedi. Jedan od njih Edo Lovrić još je 1923. tvrdio da je on pravovaljan u tekstu »Vrijednost konkordata prije i nakon sloma Monarhije«. Usp. I. MUŽIĆ, *Katolička crkva, Stepinac i Pavelić*, str. 16.

šenjem papine nepogrešivosti na Prvome vatikanskom koncilu 1870. – 1871., liberalna je austrijska vlada 1874., godine, pozivajući se da je tim činom promijenjena pravna narav druge strane, stavila konkordat iz 1855. godine izvan snage zakonom od 7. svibnja 1874. godine. Sve te zakonske promjene oko konkordata iz 1855. vrijedile su za Dalmaciju (i Sloveniju), koje su nakon nagodbe pripale austrijskoj polovici Monarhije. Dočim su u Ugarskoj, odnosno u Vojvodini, ponovnim uvođenjem ustavnog stanja 1861. godine, svi zakoni iz doba neoapsolutizma proglašeni nevažećim, pa tako i konkordat iz 1855. godine te se kasnije raznim dopunskim mjerama prihvatilo načelo jednakopravnosti svih vjera pred zakonom. U Crnoj Gori i Srbiji vrijedili su konkordati za tamošnje malobrojne katolike potpisani s tim kraljevinama 1886. i 1914. godine. Za Bosnu i Hercegovinu vrijedila je konvencija potpisana odmah nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1881. godine između Austro-Ugarske Monarhije i Svete Stolice kojom je uspostavljena redovita crkvena hijerarhija osnutkom novih dijeceza.²¹

Neriješen položaj Katoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji i količina političke strasti koja se trošila oko reguliranja njezina položaja, još je uočljiviji ako se zna da su ostale glavne vjerske zajednice uredile svoj položaj bez većih političkih kriza i toliko žučnih rasprava. Zakonom od 8. studenoga 1929. godine reguliran je položaj Srpske pravoslavne crkve u državi, koja je praktički postala državna Crkva s obzirom da ju je država u financijskom smislu favorizirala i da je otvoreno poduprla ujedinjenje pravoslavnih Crkava na prostoru nove države pod vodstvom srpske patrijaršije. Pravni položaj židovske vjerske zajednice bio je uređen Zakonom o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, koji je kralj proglasio 14. prosinca 1929. godine. Položaj islama uređen je Zakonom o islamskoj vjerskoj zajednici 31. siječnja 1930. godine. Hrvatska starokatolička crkva nastala iz krila reformnog pokreta katoličkog svećenstva 1919., zakonski je priznata 18. prosinca 1923. godine.²² Premda je to bio protuustavan čin, jer se prema Ustavu iz 1921. godine nije mogla priznati nijedna vjerska zajednica koja prije donošenja državnog Ustava nije imala bogoslovnu općinu na prostorima nove države.²³ Usprkos stalnim protestima Crkve oko slučaja Hrvatske starokatoličke crkve, državna vlast ju je i dalje protežirala u nadi da će to izazvati podjele unutar Katoličke crkve. Da su moguće podjele u Crkvi nimalo bezazlene u tom pogledu, pokazuju i ocjene koje je dao tadašnji apostolski nuncij u Kraljevini SHS Francesco Cherubini u izvještaju prilikom napuštanja službe u travnju 1922. godine, govoreći o mogućoj »hrvatsko-slovenskoj shizmi«²⁴.

Pregovori oko konkordata u prvoj fazi održavali su se u Rimu od travnja do lipnja 1925. godine na kojima tada nije postignut konsenzus. Tadašnja jugoslavenska ekspertna skupina uključena u konkordatske pregovore smatrala je prema interpretacijama Slobodana Jovanovića tvorca Vidovdanskog ustava, da se međunarodna prava i obveze Kraljevine Srbije prenose na Kraljevinu SHS. I da između njih postoji međunarodni pravni kontinuitet

²¹ Vidi detaljnije u uvodnom dijelu, gdje su pojedinačno obrađeni svi konkordati koji su vrijedili na području Kraljevine SHS. Usp. I. MUŽIĆ, *Katolička crkva, Stepinac i Pavelić*, str. 13-23.

²² *Isto*.

²³ I. MUŽIĆ, »Pravni položaj nekatoličkih vjerskih zajednica u Jugoslaviji s povijesnim pregledom zakonodavnog reguliranja od 1. prosinca 1918. do potpisivanja konkordata 25. srpnja 1935.«, *Katolička crkva, Stepinac i Pavelić*, str. 27-41.

²⁴ M. VALENTE, *Diplomazia pontificia e regno dei serbi, croati e sloveni (1918-1929)*, str. 161.

te da je nova država, u biti, pravna sljednica Kraljevine Srbije. Prema tom Jovanovićevu pravnom mišljenju, koja je imalo naravno političke posljedice, Kraljevina SHS nije predstavljala nov pravni subjekt.²⁵ Ta Jovanovićeva interpretacija ustavnog prava nove države nosila je u sebi pečat političke ideje da je Srbija, državotvorac i ujedinitelj Južnih Slavena, jugoslavenski »Pijemont«, a srpski narod, temeljni politički narod, »bazična nacija« Kraljevine SHS. Posebno su tom prilikom naglašavane srpske zasluge iz Prvoga svjetskog rata za poslijeratno rađanje jugoslavenske države. Iz gornjih političkih shvaćanja izrastalo je i opravdanje za srpsku dominaciju u Kraljevini Jugoslaviji, a Jovanovićeva tumačenja ustavnog prava odraz je takvih težnji. Takav način elaboracije ustavnog prava Kraljevine SHS usmjerio je jugoslavenske pregovarače da ustraju u načelu da se konkordat koje je Kraljevina Srbija potpisala sa Svetom Stolicom 1914. godine proširi na cijelu Kraljevinu SHS. To je diplomacija Svete Stolice u pregovorima 1925. godine i kasnije 1930-ih godina beskompromisno odbacivala. Smatrala je da konkordat sa Srbijom iz 1914. godine u kojoj je tada živjela malobrojna katolička manjina, ne može biti primijenjen na državu u kojoj su katolici trećina stanovništva. S time se slagao i Moscatello, iako je bio jedan od pregovarača u jugoslavenskoj delegaciji na pregovorima u Rimu. Govorio je da je »iluzija Beograda« i njegova »nedopustiva naivnost« da će takvo polazište, kakav je srpski konkordat iz 1914., biti usvojeno.²⁶ U ime jugoslavenske delegacije pregovore su 1925. godine vodili profesor prava i načelnik katoličkog odjeljenja ministarstva vjera Mihajlo Lanović²⁷ i ministar vjera Voja Janjić, a drugu su pregovaračku stranu činili državni tajnik kardinal Pietro Gasparri i zamjenik mu msgr. Francesco Borgongini-Duca. Sporovi su pokazali duboke razlike dviju pregovaračkih strana u pogledima prema bračnom pravu, obrazovanju, nadzoru nad crkvenom imovinom, visini izdataka iz državnog proračuna za crkvene potrebe, podjeli biskupija, primjeni agrarne reforme na crkvena imanja i uvođenju glagoljice u liturgiju.

Protiv potpisivanja konkordata te 1925. bio je i Stjepan Radić, tadašnji politički vođa Hrvatske seljačke stranke. Višestruki su motivi zašto je Radić bio protiv potpisivanja konkordata.²⁸ Smatrao je da će njegov položaj u hrvatskim krajevima biti znatno teži ako se on donese jer će to voditi jačanju njegova najvećega političkog protivnika prokatoličke Hrvatske pučke stranke. Drugo, Radićev antiklerikalizam bio je uvjetovan njegovim republikanskim principima, kao i nepobitnim antikatoličkim utjecajima iz Češke i Francuske, gdje se obrazovao. Radić je bio protiv institucionalne Crkve i njezina utjecaja na politiku te je imao ideju o stvaranju hrvatske narodne Crkve, premda u načelu nije odbacivao temeljne zasade kršćanske vjere. Zamisao o osnivanju hrvatske narodne Crkve u tadašnjoj antiklerikalnoj političkoj kulturi je osobito popularna, a na nju nisu pomišljali samo Radić i Aleksandrov režim nego i Tito iza 1945. godine, kada se Stepincu predlagalo osnivanje

²⁵ Slobodan JOVANOVIĆ, *Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1925.

²⁶ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 66.

²⁷ Lanović je u to vrijeme napisao i knjigu o konkordatu. Vidi: Mihajlo LANOVIĆ, *Konkordat Jugoslavije s Vatikanom*, Zagreb, 1925.

²⁸ I apostolski nuncij Pellegrinetti u pismima kardinalu državnom tajniku Gasparriju pokazuje zabrinutost i strah zbog Radićeva antikaticizma i filokomunizma koji bi mogao biti fatalan za katoličku Hrvatsku. Usp. M. VALENTE, *Diplomazia pontificia e regno dei serbi, croati e sloveni (1918-1929)*, str. 252-263.

hrvatske nacionalne Crkve.²⁹ Nadalje, Radiću su srpski radikali predbacivali da je njegovo mišljenje o konkordatu presudilo u zaustavljanju pregovora konkordata i odbijanju njegova potpisa. Kod toga ni oni sami s Nikolom Pašićem na čelu, iako su kurtoazno željeli nastavak pregovora, nisu ga imali namjeru potpisati. Konkordat je postao tako predmet taktiziranja u političkim sučeljavanjima Pašića i Radića.³⁰

Međutim, jedan drugi spor između Kraljevine SHS i Svete Stolice pridonio je prekidu konkordatskih pregovora, a to je spor oko Zavoda sv. Jeronima.³¹ Njemu je prethodio spor s talijanskim vlastima, koji je trajao od 1919. do 1924. godine. Naime, talijanska vlada je 19. ožujka 1919. godine donijela odluku o postavljanju privremenog upravitelja zavodskom imovinom, a temeljem te vladine odluke vladin povjerenik vitez Nicola Consiglio dva dana kasnije zaplijenio je zavodsku imovinu.³² Tako je Zavod unatoč protestima dotadašnjeg upravitelja Evarista Lucidija (1866. – 1929.) kod talijanske vlade i Svete Stolice sve do sklapanja Rimskog ugovora 1924. godine bio pod upravom talijanskog ministarstva unutarnjih poslova. Talijanska vlast se pozivala da prestankom postojanja Austro-Ugarske Monarhije svi ugovori s njom utanačeni više ne vrijede i da talijanska država može ući u posjed Zavoda, koji je prije 1918. godine pripadao crkvenoj imovini, a imao protekciju austrougarske države. Od 1919. do 1924. godine Evaristo Lucidi bio je samo upravitelj crkve sv. Jeronima, premda se i dalje smatrao upraviteljem cijelog Zavoda. U tom su vremenu u Zavod uselili dalmatinski iredentisti predvođeni Alessandrom Dudanom, kasnijim Mussolinijevim senatorom i fašističkim prvakom. Dudan i njegovi dalmatinski iredentisti u zavodskoj imovini vidjeli su dobru financijsku podlogu za svoju političku i kulturnu agitaciju (*l'italianità della Dalmazia*).³³ Moscatellovim zalaganjem kod Otokara Rybara, šefa jugoslavenske delegacije za pregovore s talijanskom stranom, dodan je aneks Rimskom ugovoru od 27. siječnja 1924. godine, čiji je glavni sadržaj bio priznanje talijanskog suvereniteta nad Rijekom (*Accordo fumano*).³⁴ Taj aneks je bio izja-

²⁹ Tako o pritisku Titova komunističkog režima na Stepinca u toj stvari govori jedan komunistički prvak blizak Titovu užem krugu: »to je sigurno čovjek velikog karaktera, bez prigovora, stalan u svojim uvjerenjima. Da je on popustio samo u jednoj stvari, on bi bio oslobođen. I nas bi poštedio od mnogih neugodnosti. Njegov nam hrvatski nacionalizam nije mnogo smetao. Da je samo proglasio hrvatsku crkvu, odcjepljenju od Rima, mi bismo ga do neba uzdigli!« Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, (II. izdanje), Zagreb, 1993., str. 590.

³⁰ Matković zaključuje u svom radu da je Radić presudno utjecao da se ti pregovori ne nastave u studenome 1925. nakon što je stupio u vladu, čitajući Moscatellove memoare čini se da to nije tako, nego da je prekid pregovora o konkordatu bio spor oko Zavoda sv. Jeronima i poteza poslanika Smodlake u drugoj polovici 1925. godine Hrvoje MATKOVIĆ, »Stjepan Radić i konkordat«, *Hrvatska revija*, god. 48, br. 1-2, 1998., str. 295.-298.

³¹ Veraja je iz Moscatellova arhiva iznio čitav niz dokumenata o sporovima oko Zavoda u kojima je Moscatello izravno sudjelovao. Vidi: N. MOSCATELLO, »Pitanje Zavoda sv. Jeronima u Rimu«, »*Uspomene u svjetlu dokumenata*, str. 237-336.

³² Stjepan RAZUM, »Zavod sv. Jeronima između 1915. i 1928. – političko-pravne dvojbe«, *Zbornik u prigodi stote godišnjice Papinskog Hrvatskog Zavoda sv. Jeronima (1901-2001)*, Jure BOGDAN (gl. ur.), Rim, 2001., str. 136-144. U jednom izvještaju beogradskoj vladi poslanik Lujo Bakotić pisao je da je sekvestracija djelo Giovannija Giolittija, predsjednika talijanske vlade. Naime, talijanski ministar pravde namjeravao je vratiti Zavod Crkvi, ali kada je to dočuo Giolitti, inače liberalnoga antiklerikalnog svjetonazora odlučio ga je sekvestrirati. Usp. Arhiv Jugoslavije (Beograd), »Izvještaj predsjedniku vlade Nikoli Pašiću«, fasc. 2, fond 372, br. 1921.

³³ N. MOSCATELLO, »Mi in Zavod sv. Hieronima«, *Slovenec*, br. 255, 10. XI. 1927., Ljubljana, str. 1.

³⁴ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 53.

va (*Dichiarazione addizionale del Presidente del Consiglio Mussolini al Governo dei S. C. Sull'Istituto S. Girolamo dei Schiavoni in Roma*) kojom je Mussolini ustupio privremenu upravu Zavoda jugoslavenskom poslanstvu, priznajući mu nacionalni i crkveni karakter.³⁵ Ta izjava je značila ustupak fašističke Italije za jugoslavensko priznanje talijanskog suvereniteta nad Rijekom, zbog čega je Moscatello tvrdio da bi »bez Rijeke, Zavod bio danas prosvjetna ustanova fašizma«³⁶. Moscatello je našao shodnim da se na mjesto rektora umjesto Lucidija postavi kao najprihvatljivija opcija Giovanni Biasiotti, tadašnji prelat Apostolske komore, budući da bi u vrijeme jačanja fašizma bilo nemoguće postavljanje hrvatskog rektora.³⁷

Nakon toga je izbio spor na relaciji Kraljevina SHS i Sveta Stolica u ljeto 1925. godine, nekoliko mjeseci prije nego što je Radić u studenome 1925. godine iz zatvora ušao u vladu Nikole Pašića, koji je prekinuo jesenske pregovore oko konkordata.³⁸ Jugoslavenska je strana u pregovorima za konkordat tražila da se pitanje Zavoda sv. Jeronima riješi odvojeno od konkordata tzv. malim konkordatom, čime bi se konkordat s Kraljevinom Srbije iz 1886. godine imao protegnuti na bivše austrougarske dijelove nove države. Na to crkveni predstavnici nisu htjeli pristati, smatrajući da je Zavod crkvena imovina o čijem statusu država ne može odlučivati. Istodobno je, krajem lipnja 1925. godine, jugoslavenski poslanik Josip Smodlaka uselio u zgradu poslanstva u Zavod, crkvenu ustanovu, što je izazvalo oštru reakciju Svete Stolice i prijetnju prekidom diplomatskih odnosa.³⁹ Dogodio se prema Moscatellu nečuven presedan da se »crkveni kolegij našao u rukama laičkih vlasti«⁴⁰. Smodlaka je zagovarao podjelu dobara Zavoda između talijanske i jugoslavenske države, što je Sveta Stolica držala činom uzurpacije. Nakon sveg toga Smodlaka je opozvan kao jugoslavenski poslanik prvo od Svete Stolice, a onda i pod tim pritiskom i formalno od beogradske vlade u srpnju 1926. godine.⁴¹ Kada je Jevrem Simić stupio na službu novog poslanika u rujnu 1926. godine Pio XI., koji se s njim poznao iz poslijeratnog vremena dok su bili na diplomatskoj službi u Poljskoj, iskazao je nadu da će zbog tog poznanstva konačno pregovori biti nastavljeni.⁴² To se nije dogodilo sve do inicijative kralja Aleksandra I. Karađorđevića sedam godina kasnije, kada su 1933. godine ponovno pokrenuti, i to s Moscatellom u glavnoj ulozi.⁴³

³⁵ S. RAZUM, »Zavod sv. Jeronima između 1915. i 1928. – političko-pravne dvojbe«, str. 167-168. Tom izjavom je priznat apostolski breve *Slavorum gentem*, kojim je papa Leon XIII. dao hrvatskom narodu 1901. godine i da talijanska vlada nema ništa da se te povlastice prenesu s Austro-Ugarske Monarhije na novostvorenu južnoslavensku državu. U skladu s time talijanska vlada je izdala odredbe kako bi se uklonila zapljena u roku od tri dana od izmjena potvrđenog sporazuma o Rijeci.

³⁶ N. MOSCATELLO, »Mi in Zavod sv. Hieronima«, str. 1.

³⁷ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 57.

³⁸ M. VALENTE, *Diplomazia pontificia e regno dei serbi, croati e sloveni (1918-1929)*, str. 264-265.

³⁹ Rimski list *Messagero* donio je riječi jednog jugoslavenskog diplomata iz ljubljanskog »Jutra«, koji je tvrdio da su odnosi Beograda i Vatikana toliko zaoštreni da će se odnosi s Crkvom urediti prema »francuskom kalupu«, odvajanjem Crkve od države. Po svemu sudeći, to je Smodlakina izjava koja je prelila čašu i kako se vidi izazvala oštru reakciju Svete Stolice. AJ, »Pisanje lista *Messagero* od 17. februara 1925.«, fasc. 5, fond 372, br. 195.

⁴⁰ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 60.

⁴¹ Smodlaka se na kraju ograđivao od svojih samovoljnih akata, tvrdeći da je izvršavao upute beogradske vlade, AJ, »Incident u Zavodu sv. Jeronima«, fasc. 5, fond 372, br. 904.

⁴² M. VALENTE, *Diplomazia pontificia e regno dei serbi, croati e sloveni (1918-1929)*, str. 267-268.

⁴³ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 105.

Sve do 1928. godine Zavodom su upravljali talijanski rektori – već spomenuti Biasiotti i Beniamino Nardone, koji je onda ujedno bio i tajnikom vatikanske Kongregacije za ceremonije. Moscatello se nije slagao s njihovim postavljanjem na mjesto rektora Zavoda. Želio je ishoditi imenovanje hrvatskog rektora dok su privremeni upravitelji zavodske imovine od 1. travnja 1924. do 18. srpnja 1928. godine bili poslanici Josip Smodlaka i Jevrem Simić. U tom razdoblju kada je Sveta Stolica postavila Nardonea na rektorski položaj, Moscatello je utjecao da ga jugoslavensko poslanstvo, nije priznalo. To je imalo za posljedicu da jugoslavensko poslanstvo koje je kontroliralo imovinu Zavoda, nije davalo sredstva Zavodu nego je obvezu njegova financiranja preuzeo papa osobno. Moscatellov je uvjet u ime poslanstva bio taj da dokle ne odstupi talijanski rektor, poslanstvo neće davati financijska sredstva Zavodu. Tada je bio izložen oštroj kritici katoličke javnosti u Hrvatskoj, koja je smatrala da time radi za državu protiv Crkve. Tobaže da Moscatello ima namjeru Crkvi oduzeti Zavod u korist države.⁴⁴ U takvoj situaciji, dobio je čak ukor svoje hvarske biskupije, u čije ime je istupio kanonik Ivan Bojanić, koji je kao apostolski administrator upravljao tom biskupijom do izbora Mihe Pušića. Na kraju je Moscatellov slučaj završio na Kongregaciji koncila, gdje se ispitivala njegova poslušnost crkvenim vlastima.⁴⁵ Ponukan time, odlučio je istupiti u javnost. Objavio je tekst u novinama Slovenske ljudske stranke kojim je branio svoj stav da njegov cilj nije uzurpacija Zavoda sv. Jeronima u korist države, nego imenovanje rektora iz redova hrvatskog klera. Svoj stav je argumentirao naglašavajući hrvatske korijene zavodske povijesti i činjenicom da svim tada nacionalnim zavodima u Rimu upravljaju svećenici dotičnih naroda, a ne talijanski kler. Sugerirao je da bi i za odgoj i duhovnu formaciju mladog klera, ono što je za Crkvu izrazito važno pitanje, bilo bolje da su njihovi nadređeni »iste krvi i istoga jezika«⁴⁶. Nakon tog izlaska u javnost pod utjecajem domaćih biskupa Sveta Stolica je popustila prijedlogu jugoslavenskog poslanstva iza kojega je stajala Moscatellova odlučnost. Dana 18. srpnja 1928. godine predana je imovina Zavoda Svetoj Stolici, na koju je jugoslavensko poslanstvo steklo pravo aneksom Ugovora o Rijeci iz 1924. godine. Na mjesto starog rektora Nardonea imenovan je 18. kolovoza 1928. godine msgr. Jakov Čuka, rektor Hrvat, čime je konačno riješeno pitanje Zavoda. Čukinim imenovanjem na rektorsko mjesto uprava u Zavodu definitivno je došla u ruke hrvatskog klera.⁴⁷ Zbog sukoba oko uprave nad Zavodom sv. Jeronima i pitanjem nacionalne pripadnosti Zavoda i nacionalnosti njegovih upravitelja, Moscatello je smatrao da internacionalnost rimske kurije nije u punini ostvarena. U njoj dominiraju pripadnici talijanske nacionalnosti, što je na štetu interesima i probitcima Crkve, njenom univerzalnom pozivu naviještanja evanđelja svim narodima.⁴⁸ U sporu s vrhovnim vlastima Katoličke crkve kao katolički svećenik našao se u situaciji da ne prihvati odluke Državnog tajništva (*Segretario di Stato*) o imenovanju talijanskog rektora u Zavodu i da pritom Svetoj Stolici ne preda upravu nad Zavodom. Time je zastupao mišljenje da je moguće i ne slagati se s visokom crkvenom hijerarhijom. Naravno, jedino u pitanjima nalik njegovu slučaju, koji se *in stricto sensu* nije ticao vjere i morala. Zato je pisao da se

⁴⁴ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 74–76.

⁴⁵ *Isto*, str. 75–76.

⁴⁶ MOSCATELLO, »Mi in Zavod sv. Hieronima«, str. 1.

⁴⁷ S. RAZUM, »Zavod sv. Jeronima između 1915. i 1928. – političko-pravne dvojbe«, str. 326–330.

⁴⁸ *Isto*, str. 94–96.

na to sve »odlučio mirne savjesti, uvjeren da se ne radi o pitanjima vjere i morala, nego o prestižu našeg Naroda, napose našega svećenstva«⁴⁹.

Glagoljica je bila poseban predmet spora u konkordatskim pregovorima zbog opreza Svete Stolice da se ona ne pretvori u sredstvo širenja pravoslavlja i prelaska katolika na pravoslavnu vjeru. Takve težnje je blagonaklonjeno gledala državna vlast, a u određenoj ih mjeri izravno i poticala.⁵⁰ Zahtijevanje zagovaratelja glagoljice da se pod obvezno uvede u sve dijeceze Kraljevine SHS, implicirala je i mogućnost razbijanje jedinstva Katoličke crkve ili put njezina odcjepljenja od Rima, što je izazivalo nepovjerenje Svete Stolice prema takvim prijedlozima. Osim toga, Sveta Stolica je držala pitanje glagoljice unutarnjom crkvenom stvari koja ne potpada pod rasprave s nekim vanjskim faktorom kao što je država.⁵¹ S druge je strane, glagoljica držala važno mjesto u državnoj ideologiji jugoslavenskog nacionalizma. Kao pismo sa staroslavenskim jezikom, protivno latinskom i grčkom načinu izražavanja kršćanske vjere, mogla je poslužiti u oblikovanju mita o posebnosti »jugoslavenske misli i duha«. Na osnovi toga još se jače trebao legitimirati jugoslavenski identitet. U tu svrhu trebala je služiti njena originalnost, u smislu da novoutemeljena jugoslavenska nacija i njezina povijest prestaju iza 1918. godine biti objektom povijesti latinsko-katoličkog Zapada i grčko-pravoslavnog Istoka. Toj jugoslavenskoj naciji, koja je u novim prilikama nakon 1918. godine postala povijesni subjekt, izrazito obilježje njezinu identitetu sada daju glagoljica i staroslavenski jezik. Na osnovi toga se i rasprava o konkordatu u javnosti stavljala u okvire emancipacije jugoslavenstva od prevlasti Zapada, latinske kulture, talijanskog nacionalizma i Katoličke crkve. Glagoljica i staroslavenski jezik trebali su imati odlike nekakvog »jugoslavenskog kršćanstva«, što bi pristajalo službenoj inačici integralnog jugonacionalizma. Kao nositelji takvih ideoloških stremljenja s kojima Moscatello polemički debatira u memoarima, javljaju se Viktor Novak i Frane Ivanišević. Tako je Ivanišević, kojem je stvaranje jedinstvene jugoslavenske nacije i unitarističke države bio veliki politički ideal, tvrdio da je glagoljica »dragocjena svojina jedne i druge Crkve, jednog i drugog plemena, a koja moramo ovo naglasiti ima u današnjoj Državi važnu ulogu u konsolidaciji njezinog jedinstva«⁵². Moscatello je proturječio i Novaku i Ivaniševiću. Smatrao je da je Novak utjecao na tako čudan stav starog svećenika Frane Ivaniševića, tada člana Senata Kraljevine Jugoslavije. Naime, Ivaniševićev je stav bio da se glagoljica ima uvesti u cijeloj Crkvi u zemlji, pa čak i ondje gdje nikada nije postojala glagoljaška tradicija.⁵³ Osim glagoljice, najveći sporovi između Svete Stolice i Jugoslavije

⁴⁹ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 74.

⁵⁰ I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split, 1978., str. 121.

⁵¹ *Isto*, str. 120.

⁵² Frane IVANIŠEVIĆ, »U odlučnom času«, *Novo Doba*, god. 8, br. 228, 1925., str. 1.

⁵³ »Evo gdje treba tražiti ključ za taj stav don Frane Ivaniševića. Prilikom diskusije o Konkordatu javio se čudan branitelj glagoljice u osobi prof. dra Viktora Novaka, kasnijeg autora voluminoznog pamfleta: *Magnum Crimena*. Odmah mi je pala u oči identičnost stava ovog učenog profesora sa stavom starog don Frane, i sve mi je bilo jasno. Stari poštenjak don Frane, čovjek već u odmaklim godinama, bio je odavna u prijateljskim vezama sa spomenutim piscem koji je često ljetovao u Krilu, kod Omiša, rodnom kraju don Frane Ivaniševića. Utjecaj ovog neobičnog pisca bio je presudan za mišljenje don Frana, veterana iz borbe za glagoljicu, tako da je usvojio njegovo nevjerojatno stanovište: Rim je morao nametnuti glagoljicu cijeloj Jugoslaviji. Evo iz kojeg je izvora crpao svoj nemogući stav o glagoljici stari glagoljaš don Frane!«, N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 148–149.

u pregovorima koje je predvodio Moscatello od 1933. do 1935. godine vodili su se oko razgraničenja biskupija i vjerske nastave u državnim školama.⁵⁴

U sklapanju konkordata s Katoličkom crkvom brojne unutarnje snage u zemlji u tome su vidjele veliku prijetnju crkvenom osvajanju političkog i društvenog utjecaja. Njih je činila široka neformalna koalicija jugounitarističkih liberala, pristalica velikosrpske ideologije, jugoslavenskih komunista i Srpske pravoslavne crkve.⁵⁵ Taj neformalni savez okupljen oko linije antikatolicizma snažno je utjecao na odluke državnih vlasti. Okupljanjem oko te linije do kraja prve jugoslavenske države bili su glavni protagonisti u jugoslavenskom *kulturkampfu*, ideološkoj borbi protiv sklapanja konkordata s Katoličkom crkvom. Paradoksalno je da su i bosanski franjevci, što napominje Moscatello, stali na stranu protivnika konkordata u ljeto 1937. godine.⁵⁶ S ambijentom jugoslavenskog *kulturkampfa* bio je na čistu i Moscatello. Držao je da je »atmosfera u Jugoslaviji bila sve drugo samo ne pogodna za Katoličku crkvu«⁵⁷. Događaji oko izglasavanja konkordata u Narodnoj skupštini u srpnju 1937. godine to su izriječno jasno manifestirali, kada su beogradske demonstracije poznate pod nazivom *Krvava litija*, prijetile izbijanjem sukoba većih razmjera. Sve je to vodilo dodatnom slabljenju jugoslavenske državne misli i ideje, već temeljito uzdrmanih nerješavanjem hrvatskog nacionalnog pitanja. Također su Crkva i njezini vjernici, napose u hrvatskim zemljama, osjećali sve manju lojalnost prema državi. Moscatello je pisao o razbijanju političke ravnoteže u jugoslavenskoj državi kroz odbacivanje konkordata, držeći da je »tim hitcem bila pogođena Jugoslavija u srce, kao zajednica jednakopravnih naroda«⁵⁸.

Moscatello je iznio i mišljenja o dvjema glavnim vjerskim zajednicama u prvoj jugoslavenskoj državi. Tako su Moscatellove digresije o pravoslavlju imale uporišnu točku, s jedne strane u neuspjehu konkordata, kojem je posvetio ogromni dio svog rada, a s druge strane u snažnoj opoziciji SPC-a njegovu provođenju u praksu. Obrušio se i na mitove državne politike koja je govorila o »nacionalnosti« Pravoslavne crkve i »nenacionalnosti« Katoličke crkve. Ukazujući na primjere dalmatinskoga narodnog preporoda 19. stoljeća i očuvanja nacionalnog identiteta u Istri za fašističke vladavine, upozorio je da je katoličko svećenstvo u ukupnoj izgradnji hrvatske narodnosti odigralo ključnu ulogu.⁵⁹ Beogradu, središtu moderne srpske državnosti i prijestolnici Kraljevine Jugoslavije, predbacivao je »uskogrudnost« neprikladnu religijskoj raznolikosti države kojom je upravljao, radi blokade gradnje katoličkih crkava u centru grada. Povlačeći paralele sa situacijama u Dalmaciji gdje su u 18. i 19. stoljeća pravoslavnima dodjeljivane katoličke crkve, zaključuje da se po tome vidi »na kojoj je strani tolerancija, a na kojoj je nema«⁶⁰.

⁵⁴ I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, str. 74.

⁵⁵ *Isto*, str. 125. »Prirodno je da su u ovoj nečuvenoj kampanji komunisti bili na strani Pravoslavne Crkve, dok su masoni, kako sam čuo, bili podijeljeni«.

⁵⁶ *Isto*, str. 122.

⁵⁷ *Isto*, str. 126.

⁵⁸ *Isto*, str. 123.

⁵⁹ *Isto*, str. 119. »U ovom neprijateljstvu i indiferentnosti prema Crkvi kod Hrvata i Slovenaca, ima mnogo nezahvalnosti, kad se pomisli što je sve katolički kler učinio za narodni preporod i kulturu. Teško je to i nabrojiti.«

⁶⁰ Naime, postojao je stanoviti plan da se gradi katolička katedrala kod beogradske Narodne Skupštine, što nikada nije provedeno u djelo. Vidi više o svemu: N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, nepri-

Moscatello je u rušenju konkordata uočavao nestajanje »iluzije o bratskoj snošljivosti«. Na svjetlu je dana »razotkriveno nešto što do tada nitko nije imao kuraže priznati, tj. da u državi postoji jedna sila jača od vlade: Srpska pravoslavna crkva i to ne snagom kulturnom i vjerskom, nego političkom.«⁶¹ Prilikom posjeta Rimu premijera Milana Stojadinovića iza povlačenja konkordata iz zakonske procedure u prosincu 1937. godine, Moscatello mu je spočitnuo da smo »otkrili neprijatelja države ondje gdje se govorilo da ih nema«⁶². To je bila njegova aluzija na Srpsku pravoslavnu crkvu, koju je kritizirao za otvoren izlazak u arenu političke borbe i notorni klerikalizam te Crkve čija »moć nije bila ni vjerske ni kulturne prirode, nego posve političke«⁶³. Razloge zašto je imala takav stav prema konkordatu, treba potražiti u bojazni da Katolička crkva kao nadnacionalna Crkva sa središtem izvan zemlje i s inozemnim vezama, bogatim vjerskim i kulturnim životom, s jakom ekonomskom snagom ne zaprijeti opstanku srpskog pravoslavlja u Kraljevini Jugoslaviji. Kod toga treba naglasiti da je dio biskupa i klera 1918. godine, među kojima se isticao krčki biskup Antun Mahnič, vidio u mogućnosti stvaranja jugoslavenske države i u promicanju jugoslavenske ideologije šansu za crkvenu uniju s Pravoslavnom crkvom i katolički prodor na Balkan.

Moscatello je donio i prikaz članova diplomatske i političke elite Kraljevine Jugoslavije. S osobama s kojima je za vrijeme službe u Jugoslavenskom kraljevskom poslanstvu dolazio u izravan doticaj, gotovo su svi bili nacionalno Srbi, vjerom pravoslavni. Zabrinjavalo ga je njihovo vjersko neznanje i nepracticiranje kršćanskog života te njihovo nepoznavanje »humanističke tradicije i kršćanskog filozofskog naziranja na svijet«⁶⁴. Prema Moscatellovu svjedočanstvu nisu razumjeli važnost i ulogu Svete Stolice u svjetskoj politici i diplomaciji, nisu razumjeli temeljna načela i učenja Crkve, ni relevantnost konkordatskog sporazuma za stabilnost i prosperitet međuratne Jugoslavije. Uza sve to kod njih je bilo prisutno i tradicionalno nepovjerenje povezano s predrasudama prema katoličkoj vjeri koje su stekli obrazovanjem u pravoslavnoj sredini.⁶⁵ Takva njihova duhovna formacija uz agitaciju SPC-a jedan je od presudnih razloga zašto je na kraju konkordat povučen iz procedure. Doduše, Moscatello je mislio da nije došlo do atentata na kralja Aleksandra u listopadu 1934. godine da bi Aleksandar osobnim autoritetom progurao konkordat pred srpskom Crkvom.⁶⁶ Kralj Aleksandar kada se osobno založio za konkordat 1933. godine i tom prilikom tajno izabrao Moscatella da stupi u pregovore s vatikanskom diplomacijom, politički je pragmatično igrao na kartu pridobivanja Katoličke crkve u zemlji i podizanju

jatelj Kraljev radi Pape«, str. 128–130.

⁶¹ *Isto*, str. 126.

⁶² *Isto*, str. 156–157.

⁶³ *Isto*, str. 117.

⁶⁴ *Isto*, str. 101.

⁶⁵ *Isto*, str. 118. O tome kaže Moscatello sljedeće: »Ova protukatolička kampanja, iako planski smišljena, ne bi ipak bila našla toliko odjeka u širokim pravoslavnim masama da nije našla u dušama neraspoloženje prema katolicizmu, nagomilano tijekom vjekova, i uvijek još živo pod pepelom. Baštinjeni osjećaji tokom vremena postaju druga narav.«

⁶⁶ *Isto*, str. 116. »Da je Kralj bio u životu, protivnost Konkordatu bila bi se zadržala u stalnim granicama. Malo bi se tko bio usudio otvoreno ustati protiv kraljeve volje, čak i pravoslavna hijerarhija bila bi se dobro promislila da se odluči na takav istup.«

međunarodnog ugleda države nakon kompromitacije njegovom osobnom diktaturom.⁶⁷ Isto tako, u konkordatu je vidio politički instrument koji je trebao razbiti snažnu opoziciju Crkve i hrvatske politike predvođene HSS-om i na taj način s dnevnog reda skinuti hrvatsko nacionalno pitanje, koje je kao Damoklov mač visjelo nad političkom sudbinom Aleksandrove Jugoslavije. Konkordat je bio nakon kraljeve smrti i potpisan. Osim toga, Moscatello je smatrao sebe najzaslužnijim za njegovo potpisivanje, a poslanik Simić je baš u tome što nije vodio pregovore umjesto njega, vidio razloge davanja Crkvi značajnih ustupaka. Kod samog čina potpisa u Rimu 25. srpnja 1935. godine papa Pio XI. uputio je posebne zahvale msgr. Moscatellu na rad oko konkordata.⁶⁸ Pored rada na tekstu konkordata, Moscatello je bio autor brošure koja je izašla u beogradskom izdanju 1937. godine, u kojoj je u ime Stojadinovićeve vlade branio pozitivne posljedice konkordata za državu.⁶⁹

Moscatello u Drugome svjetskom ratu (1941. – 1945.): otpravnik poslova Jugoslavenskog kraljevskog poslanstva protiv ustaša i komunista

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata Moscatello je obavljao diplomatsku i humanitarnu djelatnost čija se vlada nakon kapitulacije 17. travnja 1941. godine našla u izbjeglištvu. Kada je riječ o karitativnom radu, prije svega on se odnosio na pomoć jugoslavenskim građanima koji su se našli u internaciji i zarobljeništvu u Italiji. Slao je i pomoć i u zemlju, u dijelove koje je zaposjela Kraljevina Italija, pomažući pritom osobito i Židove.⁷⁰ U skladu sa svjetovnom pozicijom, a osobito po svom duhovnome pozivu kako piše u svojim memoarima i kako nam govore dokumenti jugoslavenske kraljevske vlade u egzilu, pomagao je svim građanima Jugoslavije.⁷¹ On je preko londonske vlade i Svete Stolice davao pomoć ljudima bez razlike etničke i vjerske pripadnosti te svjetonazorske orijentacije, a koji su se našli na teritoriju fašističke Italije bilo kao zarobljenici, internirci bilo logoraši.⁷² Poslije uspostave NDH u travnju 1941. godine ostao je lojalan izbjegličkoj vladi. Kada su talijanske vlasti 31. srpnja 1941. godine zaustavile jugoslavenskog kraljevskog poslanika

⁶⁷ I. MUŽIĆ, *Katolička crkva, Stepinac i Pavelić*, str. 73. Ante Smith Pavelić je u pismu Mužiću rekao da mu je Moscatello pričao u više navrata da je Aleksandrovo angažiranje bilo isključivo motivirano sređivanjem unutarnje političke situacije u zemlji.

⁶⁸ *Isto*, str. 75, 79.

⁶⁹ N. MOSCATELLO, *Konkordat i kritika konkordata*, Beograd, 1937.

⁷⁰ O pomaganju u kojem je Moscatello sudjelovao u službi Katoličke crkve i jugoslavenske izbjegličke vlade židovskim izbjeglicama na jugu Europe, u Italiji i njezinim hrvatskim krajevima pripojenim u ratu vidi više: Marica KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici nacija u »novim poredcima«*, Zagreb, 2014., str. 253–255.

⁷¹ Telegramom od 9. lipnja 1943. godine, koji je Slobodan Jovanović, tadašnji predsjednik izbjegličke vlade odaslao Moscatellu traženo je da se na zahtjev jeruzalemskog konzulata založi za 400 zagrebačkih Židova kod kardinala Alojzija Stepinca kako ne bi bili deportirani u Auschwitz. Vidi: Ljubo BOBAN, *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade (1941.-1943.)*, knj. 2, Zagreb, 1989., str. 16. Daleko više izvornih podataka o karitativnom ratnom djelovanju iz Moscatellova arhiva mogu se konzultirati u: N. MOSCATELLO, *»Uspomene« u svjetlu dokumenata*, str. 337–396.

⁷² Moscatello je uputio 1942. godine memorandum američkom poslaniku Myronu Tayloru u kojem ga moli da pomogne u zaštiti civila iz Jugoslavije u internacijama po Italiji. Kopija memoranduma nalazi se u: AJ, »Memorandum Nike Moscatella američkom poslaniku Tayloru«, fasc. 16, fond 372. U fondu kraljevskog poslanstva pri Svetoj Stolici u Beogradu je i dio Moscatellove korespondencije s britanskim ambasadorom u Vatikanu Francisom G. Osborneom također radi zaštite civila. AJ, »Staranje o našim državljanima«, fasc. 18, fond 372, br. 201.

pri Svetoj Stolici Niku Miroševića-Sorga da se privremeno skloni u Vatikan, spasio se od uhićenja bijegom u Švicarsku. Tada je Moscatello nastavio vršiti njegovu ambadorsku funkciju kao crkveni savjetnik da bi krajem 1942. godine formalno imenovan od strane londonske izbjegličke vlade otpravnikom poslova jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj Stolici.⁷³ Tako je Sveta Stolica, sklonivši poslanstvo na čelu s Moscatellom u vatikanske zidine, na teritorij na kojem prema Lateranskom ugovoru Mussolinijeva vlast nije imala suverenitet, nastavila i dalje podržavati diplomatske odnose s vladom u izbjeglištvu.

U tom je razdoblju pisao proteste i memorandume Svetoj Stolici protiv priznanja Nezavisne Države Hrvatske. U vrijeme rata vodio je pravi diplomatski rat s Pavelićevim izaslanicima u Rimu i upravom Zavoda sv. Jeronima, koja je stala na stranu Zagreba.⁷⁴ Naime, dugo se držalo u krugovima oko poslanstva NDH u Rimu na čelu s Nikolom Rušinovićem i među rimskom crkvenom kolonijom koja je podupirala njegova nastojanja, da će uklanjanje Moscatella automatski rezultirati priznanjem Nezavisne Države Hrvatske. Govoreći da je postao *contraaltare* Pavelićevu poslanstvu u Rimu, NDH mu nije predstavljala »ni nezavisnu, ni hrvatsku, ni uopće državu«, nego najobičniji »manevar okupanata«. »Kako se moglo ozbiljno povjerovati da se hrvatska sloboda može roditi u krilu najvećih zatornika slobode, Hitlera i Mussolinija?« – pitao se Moscatello.⁷⁵ Posebno je osuđivao Rimske ugovore iz svibnja 1941. godine kojim je Italiji ustupljena gotovo polovica obale, a nakon toga Mussolinijeva je Italija imenovana kao »prijatelj, saveznik i protektor«, što je za njega jedna od »žalosnijih epizoda hrvatske povijesti«⁷⁶. Dana 9. siječnja 1942. godine obratio se diplomatskim putem kardinalu Luigiju Maglioneu, tadašnjem državnom tajniku, obavještavajući ga da nasilno privođenje pravoslavnih katoličkoj vjeri (*conversion*) koje provodi Pavelićev režim nema vjersku, nego političku pozadinu. Priopćavao je kardinalu Maglioneu da katolička hijerarhija u NDH i dalje nastavlja pod svaku cijenu spašavati živote progonjenog pravoslavnoga stanovništva, poštujući njihovu vjersku slobodu.⁷⁷ Posebnu je pažnju u diplomatskim izvještajima Svetoj Stolici pokazivao prema rodnoj Dalmaciji, i zločinima nad civilnim stanovništvom koju je provodila talijanska vojska. U pismu državnom tajniku osuđuje talijanski nacionalizam koji još od Londonskog ugovora otvoreno pokazuje ambicije za Dalmacijom, iako u njoj nema ni jedan posto stanovništva talijanskoga nacionalnog osjećanja.⁷⁸

⁷³ Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939-1942*, Zagreb, 2000., str. 504.

⁷⁴ Milan Marjanović, koji je u to vrijeme boravio u Rimu, zapisao je 1945. godine sljedeće o svojim sjećanjima na to vrijeme: »Kod Pape sa kojim je bio od ranije dosta dobar poznanik i češće polazio k njemu - preduzimao je mnogo koraka i davao nekoliko memoranduma i nota protiv priznanja Pavelića i postupaka ustaških. Sa Svetojeronimskim zavodom koji je pošao sa Pavelićem i sa njegovim upravnikom Madercem prekinuo je svaku ličnu vezu, a kad je nadbiskup Stepinac dolazio u Rim nekoliko puta nije se javljao Moskatelu kao ranije, niti je Moskatelo njemu prilazio« Lj. BOBAN, »Milan Marjanović«, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade*, str. 408.

⁷⁵ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 161.

⁷⁶ *Isto*, str. 163.

⁷⁷ »Il est clair qu'on se trouve en présence d'un fait qui n'a rien de religieux dans son origine, mais qui a été produit par des circonstances de tout autre nature«, N. MOSCATELLO, »Nota Poslanstva Državnom tajništvu 9. siječnja 1942.« N. MOSCATELLO, »Uspomene« u *svjetlu dokumenata*, str. 340.

⁷⁸ Moscatello o tome piše: »Ebbene, ogni persona onesta, che abbia vissuto qualche tempo in Dalmazia, sa e riconosce che il numero delle persone di sentimenti italiani in Dalmazia raggiunge, si o no, l'uno per cento della popolazione«, Vidi: ISTI, »Pismo dr. Moscatella kardinalu Maglioneu, Vatikan 24. srpnja 1943.«, N. MOSCATELLO, »Uspomene« u *svjetlu dokumenata*, str. 388.

Osim toga, ponudio je svoja mišljenja i o hrvatskom katoličanstvu prve polovice 20. stoljeća. Kritizirao je politički klerikalizam koji je išao za okupljanjem svih vjernika i klera u jednoj političkoj stranci, što je bio slučaj sa Hrvatskom pučkom strankom. Smatrao je da je to velika zabluda i povijesni neuspjeh te se kler trebao okrenuti nadstranačkom i apolitičnom smjeru okupljanja hrvatskog katoličanstva. U Moscatellovo vrijeme u hrvatskom katoličanstvu događaju se unutarnja razilaženja oko načina djelovanja Katoličkog pokreta. Jedni se zalažu za talijanski model Katoličke akcije, koji se opiru političkom angažmanu i plediraju za nadstranačku organizaciju, a drugi (domagojevci) po uzoru na njemački *Zentrum*, zahtijevaju političko organiziranje u katoličku stranku.⁷⁹ Napadao je mitove hrvatskog katoličanstva koje se zarazilo »nacionalističkom mistikom« da je Hrvatska jedina europska *antemurale christianitatis* i da su Hrvati »od stoljeća sedmog«, što se ne može znanstvenopovijesno ustanoviti.⁸⁰ Sam je te svoje nedoumice oko kristijanizacije hrvatskog naroda iznio papi Pio XII., koji je ipak 1941. godine dopustio objavu hrvatskog jubileja 1300 godina kršćanstva u Hrvata. Poplavu miješanja katoličanstva i hrvatske nacionalne ideje vidio je Moscatello i kod mladih hrvatskih fratara koji su uzimali hrvatska pretkršćanska imena. Budući da se 1930-ih godina sve više nazivalo zagrebačke nadbiskupe Bauera i Stepinca »hrvatskim metropolitima« i »primasima zagrebačkim«, smatrao je da se radilo o »nacionalističkoj tendenciji« koja se povodila time da je Zagreb središte hrvatskoga nacionalnog okupljanja i borbe protiv beogradskog režima. Takve su se intituacije zagrebačkim nadbiskupima dodjeljivale čak i u crkvenom tisku, a po Moscatellu one nemaju osnove u crkvenoj povijesti. Splitski biskup kao nasljednik drevne salonitanske biskupije povijesno je nosio naslov »primasa sve arvacke zemlje«, zbog čega je dostojan prvenstva u crkvenoj hijerarhiji.⁸¹

Pristajanje u velikoj mjeri mladog klera i njegovo oduševljenje ustaškom idejom treba prema Moscatellu sagledati u kontekstu zbivanja u prvoj Jugoslaviji, kada su uvelike bile ugrožene pozicije hrvatskog naroda i katoličke vjere. Kritizirao je 1930-ih godina bezuvjetnu potporu hrvatskih biskupa hrvatskom nacionalnom pitanju koja je išla po njemu do te mjere da su pretpostavili hrvatsku nacionalnu stvar konkordatu, zamjerivši im ravnodušno držanje prema njemu. Kao i to da je velik broj katoličkog klera otvoreno i oduševljeno podržao rješenje hrvatskog pitanja prema Pavelićevu receptu. To je po njemu donijelo ogromnu štetu Crkvi. To »nacionalističko oduševljenje klera« iskorišteno je u svrhu instrumentalizacije katoličke vjere za interese ustaške politike i ideologije. Crkva je, nastavio je dalje Moscatello, platila skupu cijenu ne samo za »politički fanatizam klera« nego i za »nedjela jednog nekršćanskog totalitarnog sistema«. Stoga je »obmana ustaštva koje je naglo donijelo prividnu, ali lažnu slobodu, u stvari jedna od najvećih nesreća u historiji hrvatskog naroda i katolicizma kod nas«⁸². U raspravi vođenoj 1946. godine s kardinalom Domenicom Tardinijem na oproštaju od službe dotakao se novije hrvatske crkvene povijesti. Moscatello je kazao Tardiniju da u Crkvi u Hrvatskoj nisu uzete u obzir njegove rezerve prema »onim katolicima koji su kod nas uza sva zlodjela koja su počinili

⁷⁹ Vidi npr. Ivo GUBERINA, *Sukobi dvaju ideja (domagojizma i katoličke akcije) u hrvatskom katolicizmu*, Zagreb, 1937., str. 89.

⁸⁰ N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 174.

⁸¹ *Isto*, str. 139–141.

⁸² *Isto*, str. 175.

u teškim momentima prošlog rata, htjeli se zvati katolicima i biti smatrani katolicima«. Time je Moscatello htio naglasiti po njemu ishitrenu i neopreznu potporu dijela crkvenih predstavnika u Hrvatskoj Pavelićevom političkom pravcu i ljudima u njegovu krugu. Kardinal Tardini mu je rekao da su iz hrvatskih izvora bliskih NDH rekli da je njegov stav prema Paveliću i ustaškom pokretu proizlazio iz njegove »simpatije za Srbe«. To je Moscatello opovrgnuo uvjeravajući Tardinija da je posrijedi zapravo neslaganje s ustaškom doktrinom i praksom.⁸³

U komunističkom progonu hrvatskog svećenstva poslije 1945. godine pod parolom o »zločinima klera«, nazirao je besmisao i nepravdu. Smatrao je da se čitava jedna klasa ljudi, svećenika ne može proglasiti odgovornom za zločine u vrijeme ustaškog režima, kako je to pokušavao dokazivati *Magnum Crimen* Viktora Novaka, jer se to »protivi razumu, iskustvu i zakonima ljudske naravi«⁸⁴. Oduzimao je svaku historiografsku vrijednost Novakovu djelu, držeći ga običnim pamfletom koji je stvorio konfuziju između političke i kaznene odgovornosti. Zato »čovjek može biti protivan fašizmu, dakle i ustaštvu, koliko god hoće, ali je smiono tvrditi da su među skrajnjim tim nacionalistima sve sami koljači, koji se moraju krivično progoniti.« Suprotno Novakovim tezama, pristajanje uz pokret u kojem ima ekstremista, izravno »ne znači da je svaki pristaša tog pokreta *eo ipso* koljač ili barem direktno suodgovoran s koljačima«. Moscatellu presude revolucionarnih »narodnih sudova« nisu kazna za počinjena djela, nego je njihov cilj »uklanjanje nepoćudnih protivnika«. Takvi su sudovi teroristički, a njihovi motivi mržnja i osveta nad ideološkim neprijateljima. Teoriju kolaboracionizma koju su razvili jugoslavenski komunisti prilikom kažnjavanja ideološki nepodobnih slojeva društva, smatrao je apsurdnom.⁸⁵ Pred putovanje u Beograd u kolovozu 1945. godine, Moscatello se još uvijek nadao da nova Jugoslavija ipak neće poći komunističkim putem. Takvo uvjerenje temeljilo se na prisuću građanskih političara nekomunista u Titovoj vladi. Međutim, u Beogradu ga je dočekalo neugodno iznenađenje. Saznao je da je za vrijeme puta iz Rima izvršena njegova smjena. Bio je i podvrgnut sustavnom ispitivanju pred službenicima OZNE-e, koji su ga optuživali da je radio protiv »Titova pokreta« kao suradnik londonske vlade. Tada je osjetio da je građanski političar ministar vanjskih poslova Šubašić nemoćna figura u rukama komunista koji čvrsto drže vlast u svojim rukama. Nakon Moscatellove intervencije kod Šubašića i ljudi iz predratnog režima situacija je izgledana, smjena je povučena, a sve je završilo zaključkom da je to bila »urota nižih službenika«. Ponudeno mu je bilo od jednoga visokog dužnosnika novog režima pristupanje Narodnooslobodilačkoj fronti, što je odlučno odbio, znajući da glavnu riječ u njoj imaju komunisti.⁸⁶ Nakon toga sastao se s Ivanom Šubašićem, Titom i Ivanom Ribarom (1881. – 1968.), s kojima je dogovorio da za šefa diplomatske misije Svete Stolice u novoj Jugoslaviji postavi osoba netalijanske nacionalnosti. U tome pitanju Tito je u razgovoru s Moscatellom bio

⁸³ *Isto*, str. 168–169.

⁸⁴ *Isto*, str. 177. Djelo Viktora Novaka, *Magnum Crimen – pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948. poslužilo je za kriminalizaciju hrvatskoga katoličkog episkopata i klera i na neki način legitimiralo obračun Titova režima s Katoličkom crkvom krajem 1940-ih i početkom 1950-ih.

⁸⁵ *Isto*, str. 178.

⁸⁶ *Isto*, str. 396.-399. Riječ je o zapisu s beogradskog puta iz Moscatellova arhiva koji je Moscatello sastavio na talijanskom jeziku pod naslovom *Breve appunto sul viaggio a Belgrado (27 luglio – 17 agosto 1945) del Consigliere della Legazione di Jugoslavia*.

potpuno indiferentan jer je kao komunist i k tome internacionalist to smatrao nečim sekundarnim zato što je vjerovao da će talijanski komunisti preuzeti vlast u poslijeratnoj Italiji i da će »komunistička Italija« biti prijatelj i saveznik obnovljene Jugoslavije. Povratkom u Rim inicijativu da se izbjegne imenovanje talijanskog nuncija Moscatello je uspio progurati i papi Piju XII., tako da je na službu prvog poslijeratnog apostolskog nuncija u Jugoslaviji stupio američki Irac Patrick Hurley. Zanimljivo da je to bio prvi apostolski nuncij u diplomatskoj povijesti Svete Stolice koji je bio Amerikanac. Njegovo inzistiranje na tome vođeno je idejom da bi za boljitak ukupnih odnosa između Svete Stolice, Katoličke crkve u zemlji i nove Jugoslavije bilo prikladno da budući apostolski nuncij ne bude talijanske nacionalnosti zbog hipoteke koju je nosila talijanska fašistička politika iz ratnih vremena.⁸⁷

Poradi stajališta o jugoslavenskoj revoluciji u komunističkoj režiji morao je 1946. godine napustiti službu u poslanstvu. U vezi s tim odbio je poslušati beogradske direktive upućene Svetoj Stolici za Stepinčevom smjenom. Moscatello se na to oglašio, tvrdeći da Sveta Stolica mijenja biskupe prema kanonskom pravu, a ne prema kaznenom procesu laičke vlasti. To se upravo dešavalo u napetom periodu prije uhićenja i početka procesa protiv nadbiskupa u rujnu 1946. godine. Isto tako, jugoslavenske komunističke vlasti zahtijevale su da obavijesti Svetu Stolicu da hercegovačke franjevece raspršene po Europi Sveta Stolica izruči Jugoslaviji kako bi im se sudilo za ratne zločine.⁸⁸ Nakon što ni to nije želio provesti, uručena mu je depeša beogradskog Ministarstva vanjskih poslova o prisilnom umirovljenju, čime je okončao dugogodišnju službu u poslanstvu pri Svetoj Stolici.⁸⁹

U suradnji s Augustinom Juretićem⁹⁰ i Dominikom Mandićem bio je jedan od važnih izvještitelja londonske kraljevske vlade o situaciji u ratom zahvaćenoj zemlji. Hrvatske članove kraljevske vlade Moscatello je obavještavao o suradnji Mihajlovićevih četnika vojvode Ilije Trifunovića-Birčanina i Dobroslava Jevđevića s talijanskim okupacijskim vlastima na području Dalmacije.⁹¹ Kao neprijatelj komunizma i partizanskog pokreta, Moscatello je već krajem 1941. i početkom 1942. godine predlagao londonskoj vladi da otvoreno i transparentno počne zagovarati buduće uređenje države. Moscatello je strahovao da bi federalizam komunista kao politička ideja mogao osvojiti nekomunističke pristaše obnove

⁸⁷ Isto, str. 207.

⁸⁸ Veraja je u Moscatellovu arhivu našao pismo koje razotkriva nepopustljivost Moscatella prema novim komunističkim vlastima u pogledu sudskog progona franjevaca u inozemstvu. Moscatello u pismu Ministarstvu kaže: »Druga je stvar pitanje krivične odgovornosti. Svakome je poznato da ona u modernim vremenima spada pod kompetenciju laičkih sudova. Ali, i kad bi krivični postupak spadao pod kompetenciju Vatikana, jasno je da isti ne bi bio dužan uzeti za dokazane optužbe opće prirode u kojima nisu konkretno navedeni ni krivci ni krivična djela. Ni jedna Vlada na svijetu ne bi to učinila«. N. MOSCATELLO, »Odgovor dr. Moscatella Ministarstvu, 10. travnja 1946. – Prijepis u AM.«, N. MOSCATELLO, »Uspomene« u *svjetlu dokumenata*, str. 400–401.

⁸⁹ Isto, str. 210–211.

⁹⁰ M. Martinović je govorio da je Moscatello riješio vizu Augustinu Juretiću za Švicarsku, kojeg je u lipnju 1942. godine Stepinac uputio u Rim. On je Hrvate u Londonu opskrbljivao informacijama iz Švicarske o stanju u Hrvatskoj kamo je otišao 31. listopada 1942. godine. On je s Moscatellom bio u vrijeme rata u kontaktu, iako ga ne spominje u svojim memoarima. Usp. Lj. BOBAN, »Augustin Juretić«, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade*, str. 148.

⁹¹ Vlada šalje telegram Draži Mihajloviću u kojem ga izvještava da je Šutej preko Moscatella 11. prosinca 1942. dobio obavijest da Birčanin, Jevđević i Mihić surađuju s Talijanima. Usp. Lj. BOBAN, »Nekoliko dokumenata vlade Slobodana Jovanovića u vezi s informacijama koja se odnose na Mandićeve izvještaje o četnicima«, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade*, str. 231.

Jugoslavije, tako da je kraljevska vlada morala izaći s jasnim stajalištem o unutarnjem uređenju.⁹² Rezerve prema federalizaciji Jugoslavije dolazile su iz dominantno velikosrpskog kruga u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, koja je razmišljala o obnovi srpske političke supremacije u poslijeratnoj Jugoslaviji. Naravno, Moscatello je bio protivnik velikosrpskog »separatizma« i predratnoga beogradskog centralizma, nadajući se da je moguća Jugoslavija zasnovana na ravnopravnosti i jednakosti s federalističkim rješenjima, čime se približavao stajalištima ratne politike Hrvatske seljačke stranke. Odnosno, drukčija Jugoslavija koja bi hrvatskom narodu osigurala federalnu jedinicu i izbjegla komunističko i velikosrpsko rješenje poslijeratnog ustroja te zemlje.

Moscatello je u svom političkim stajalištu bio Hrvat za Jugoslaviju ili kako ga Milan Marjanović opisuje »nacionalan u jugoslavenskom duhu, ne separatista«, protivnik hrvatskog izdvajanja iz jugoslavenske države.⁹³ Vidio je rješenje hrvatskoga nacionalnog pitanja pod jugoslavenskom zastavom, kao uostalom i znatan broj drugih članova hrvatskih crkvenih, političkih, intelektualnih i kulturnih krugova prve polovice 20. stoljeća. Zašto je Moscatello vjerovao u vrijeme Drugoga svjetskog rata u ideju Jugoslavije, odgovore bi sigurno trebalo tražiti u činjenici da živeći u Rimu nije toliko osjećao hrvatsko nacionalno gibanje u zemlji, koje je osobito nakon ubojstva Radića 1928. godine i proglašenja otvorene kraljeve diktature početkom 1929. godine u svim hrvatskim krajevima postojalo sve više protujugoslavensko. Isto tako i funkcija koju je dugi niz godina obavljao na poslanstvu kao katolički svećenik utjecala je na to da u neku ruku bude legitimist i ostane do kraja lojalan vladi u Londonu. I još jedna važna napomena je da je živeći u Rimu osujetio spremnost fašističke ekspanzije da se ratom proširi na hrvatsku jadransku obalu. U vezi s tim, s negodovanjem je popratio Pavelićevo vezivanje rješenja hrvatskog nacionalnog pitanja uz Mussolinijevu Italiju.

Velike ideologije 20. stoljeća, fašizam i komunizam, za Moscatella su predstavljale neprijatelje kršćanske vjere i ljudske slobode. S najvećom indignacijom odbacivao je fašizam, tako da je osuđivao tehnike Mussolinijeva vladanja, smatrajući masovne javne spektakle, idolatrijskim i totalitarnim »kičem«. U kultu Ducea vidio je uspon novih bogova koji su se popeli na tron zbačenog kršćanskog Boga, zato fašizmu zamjera divinizaciju vođe koja smjera na restauraciju poganstva što se kosi sa kršćanskom zapovijedi o apsolutnom prvenstvu Stvoritelja.⁹⁴ Komunizmu predbacuje sustavnu i organiziranu ateizaciju društva, koja se odvija pod okriljem partijske države. Zato u središte rasprave o totalitarizmu jugoslavenskog komunizma, unutar kojeg se kršćanin ne uklapa u viziju »novog čovjeka« koji treba biti proizveden

⁹² Pismo od 22. prosinca 1941. godine Krnjeviću potpredsjednik kraljevske vlade u Londonu u kojem Moscatello piše da »jedan eminentni političar hrvatski sa Primorja (misli na Antu Mandića op. a.), uvjeren da je tumač želja većine Hrvata Vas moli da na radiju izadete iz neodređenosti u pogledu državnog uređenja budućeg, kao i da dođete po prilici na liniju zaključaka stranaka slovenačkih«. Moscatello dalje nastavlja da su »dezorijentisane mase hrvatske, opasnost preti da se okrenu više komunistima koje jedni ističu za budućnost Jugoslavije. A Jugoslaviju narod hrvatski traži svakim danom sve više«, Lj. BOBAN, »Ante Mandić«, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade*, str. 368.

⁹³ Lj. BOBAN, »Milan Marjanović«, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade*, str. 408.

⁹⁴ »Izgledalo je da smo se vratili u stari Egipat, gdje su mnoštva padala na zemlju pred faraonom *clamante precone*. To zna samo onaj tko je vidio one nezaboravne „oceanske zborove“. Neuke mase Egipta i Babilona, uza sve to nisu bile tako duboko pale, jer su vjerovale u božansko porijeklo svojih gospodara, dok su suvremene mase često dobro znale kako malo vrijede u moralnom pogledu njihovi idoli«, N. MOSCATELLO, »Neprijatelj Papin radi Kralja, neprijatelj Kraljev radi Pape«, str. 41.

putem revolucionarne preobrazbe društva, postavlja pitanje slobode savjesti kao posljednje crte obrane čovjekova dostojanstva pred porivima totalne kontrole stanovništva. Za vrijeme pisanja memoara krajem 1950-ih, osvrnuo se i na novi smjer politike jugoslavenskih komunističara kojim je napuštena beskompromisna konfrontacija s Katoličkom crkvom. Moscatello je smatrao da je popuštanje Titova režima samo vid »političkog oportunitizma«, stoga se je uzalud varati, sve dok se »ne vrati sloboda savjesti vojsci i školi ne može se govoriti o poštivanju slobode savjesti, a to je najveća tiranija, jer je sloboda savjesti najdragocjenija od svih sloboda«. Otkrio je i razloge svojeg ostajanja u Rimu, strah da povratkom u domovinu ne mora u starosti gledati »plansko rušenje vjere u narodu« i kako se za »crni kruh prodaju ljudske duše«. Usprkos tomu, gaji nadu da u hrvatskom narodu ta »žalosna rabota neće uspjeti, te da naš narod neće pasti u nevjerstvo i dosljedno tome, u barbarstvo, nego će ostati vjeran svom pozivu kršćanskog i katoličkog naroda«⁹⁵.

Zaključak

Što se tiče jugoslavenskog *kulturkampfa*, evidentno se da zapaziti iz Moscatellovih zapisa da se prenio iz prve Jugoslavije i u novu poslijeratnu Jugoslaviju. Samo s drugim metodama, ne više političkim, diplomatskim i kulturnim metodama borbe protiv Katoličke crkve, već je novi režim otvorenom silom pokušao ugroziti njezina prava i sam opstanak. Na taj je način antikatalicizam monarhističkog i komunističkog režima pokazao ideološki kontinuum bez obzira na supstancijalne razlike između stare Aleksandrove i nove Titove Jugoslavije. Ono što daje dodatnu težinu memoarima jesu Moscatellovi razgovori i susreti s najvišim predstavnicima vlasti Svete Stolice i Jugoslavije koji su u njima zabilježeni. Tako se sastajao i u različitim prigodama razgovarao s papama Pijom XI. i Pijom XII., s kojim se prijateljio za vrijeme njegovog tajništva. Zatim i s ostalim kardinalima državnim tajnicima Gasparrijem i Maglioneom, ali i službenicima državnog tajništva, koji će kasnije imati važnu ulogu u vođenju Katoličke crkve kao budući državni tajnici i pape, kardinalom Domenicom Tardinijem, državnim tajnikom u vrijeme pape Ivana XXIII. i Giovanniem Battistom Montinijem, kasnije papom Pavlom VI. Tu su također razgovori i susreti s jugoslavenskim kraljevima Aleksandrom i Petrom II. Karađorđevićem, s predsjednikom vlade Kraljevine SHS Nikolom Pašićem, predsjednikom vlade Kraljevine Jugoslavije Milanom Stojadinovićem, ministrima vanjskih poslova monarhističke Jugoslavije Bogoljubom Jevtićem i Ivanom Šubašićem, predsjednikom vlade Demokratske Federativne Jugoslavije Josipom Brozom Titom te s ostalim jugoslavenskim političarima i diplomatima, kao i članovima vatikanskoga diplomatskog zbora.

Na kraju, nakon što se pročitaju memoari i kada se konzultiraju drugi izvori, ostaje neosporan zaključak da je Nikola Moscatello u razdoblju dok je bio savjetnik jugoslavenskog poslanstva (1921. – 1946.) bio »siva eminencija« jugoslavenskog poslanika pri Svetoj Stolicu. Za razliku od jugoslavenskih poslanika, koji su uglavnom bili vjerski indiferentni ili pravoslavci, on je kao katolički svećenik, teolog i poznavatelj kanonskog prava veoma dobro poznao poslanje i djelovanje Crkve. Moscatello je svojim inicijativama uspio privoliti Svetu Stolicu

⁹⁵ *Isto*, str. 214.

da se Giovanni Biasiottija postavi na mjesto rektora Zavoda sv. Jeronima, kojeg je smatrao najpogodnijim za prenošenje zavodske uprave na jugoslavensko poslanstvo i preuzimanje Zavoda od strane hrvatskog klera. Također je utjecao na imenovanje msgr. Patricka Hurleya za šefa diplomatske misije Svete Stolice u Beogradu 1945. godine, koji je kao papinski nuncij netalijanske nacionalnosti trebao poboljšati odnose Svete Stolice i nove Jugoslavije. Imao je utjecaja i na talijansku vladu da konačno prizna crkveni i hrvatski nacionalni karakter Zavoda sv. Jeronima te da upravljanje nad njim preuzme hrvatski kler od 1928. godine. Kralj Aleksandar ga je u vrijeme diktature osobno opunomoćio da obnovi propale pregovore iz 1925. godine sa Svetom Stolicom. Isto tako, osobno je s Eugenijem Paccelijem pisao konkordat i sudjelovao u pregovorima na najvišoj razini. Zaključno, Nikola Moscatello je u diplomatskim i političkim previranjima između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije odigrao iznimno značajnu ulogu, premda je daleko više djelovao iz pozadine nego kao čelni čovjek poslanstva. Takva je ocjena sud o njegovoj diplomatsko-političkoj djelatnosti, dočim se kao intelektualac, razmišljajući o duhovnom bremenu svoje epohe s pozicija kršćanske vjere, opirao totalitarnim ideologijama prošlog stoljeća, koje nisu mimoišle hrvatski narod.

Summary

NIKOLA MOSCATELLO IN THE WHIRL OF CHURCH-STATE DISPUTE AND NEW IDEOLOGIES OF USTASHISM AND COMMUNISM (1922 – 1946)

Nikola Moscatello was a Croatian Catholic priest who was performing his service as a ecclesiastic-consultant (Conseiller ecclésiastique) at Yugoslav Royal Embassy during the period from 1922 to the end of Second World War. He also continued on the same position at the embassy of new Democratic Federative Yugoslavia, but after less than a year he resigned it because of confrontation with new communist regime in 1946. He participated in important negotiations between Italian and Yugoslav government from 1922 to 1928 concerning Croatian Institute of Saint Jerome, in order to take control over its administration in favor of Croatian clergy. Moscatello was one of the most deserving for writing the text of the concordate and also for its signing between The Holy See and Kingdom of Yugoslavia in 1935. As a secret emissary he was appointed by King Alexander I Karadjordjevic personally for the concordate negotiations. After the outbreak of war he remained faithful to government-in-exile in London to the completion of war in 1945. During the war he dedicated himself to the humanitarian work helping the refugees from different parts of Yugoslavia, especially those who resided on Italian territory. In his political views, he opposed the ideas of communists, ustashas, and cetniks. He was committed to the program of Yugoslav federalism, hoping to see it applied by the pre-war old civilian politicians instead of Yugoslav communists. Because of his anticommunist posture, he fell out with new Yugoslav experiment, so he left his position at the embassy, after twenty-four years of his diplomatic work.

KLJUČNE RIJEČI: *Nikola Moscatello, Royal Embassy of Yugoslavia, The Institute of Saint Jerome, concordat, the Ustasha movement, communism.*